

Շայաստանը արաբական խալիֆայության տիրապետության տակ, Շայ ժողովրդի ազատագրական պայքարը 7-9-րդ դարերում

Արաբները Շայաստանը նվաճեցին և վերջնականապես խալիֆայությանը միացրեցին 7-րդ դարի վերջերին: 696-699թթ. Նրանք գրավեցին և իրենց Ենթարկեցին նաև աղվանաց աշխարհը և այս 3 աշխարհների միավորումով ստեղծվեց մի նոր վարչական միավորում Արմենիա կամ Էրմենիա անվանումով, որի վարչական կենտրոնը սկզբում Դվին էր, իսկ հետո դարձավ Աղվանքի Պարտավ քաղաքը, երկիրը ղեկավարում էր խալիֆի նշանակած էմիրը, որին հայերը կոչում էին "ոստիկան": Նրանք ունեին գործե նույն իրավունքները ինչ մարզպանները պարսիկների օրոք: Սակայն արաբական տիրապետության ընթացքում գործե անփոփոխ մնացին հայերի ձեռքում հայոց իշխանի և սպարապետի պաշտոնները: Այդ ընթացքում վաթարացավ հայերի քաղաքական և սոցիալ-տնտեսական դրությունը: Նրանց բնականոն զարգացումը դադարեց, իսկ տնտեսական կյանքը անկում ապրեց, սահմանափակվեցին եկեղեցու և հոգևորականության իրավունքները, ծանրացան հարկերը: Նվաճման իրավունքով Շայաստանի հողը, ջուրը և ընդերքը օրենքով հայտարարվեցին Աստծոն և Սոհամեդի փոխնորդ խալիֆի սեփականությունը, որն էլ իր հայեցողությամբ այն տալիս էր իր մերձավորներին, իսկ ինչ վերաբերում էր հայ նախարարներին ապա այն մասը որը հապատակվեց կարողացավ արաբական իշխանություններից համապատասխան վավերաթղթեր ձեռք բերել, ապա նրանք գործնականում պահպանեցին իրենց հողատիրման իրավունքը պայմանով, որ խալիֆաթին պետք է վճարի հողահարկ կամ խարաճ: Իսկ այն նախարարական տները որոնք ըմբռստացան Ենթարկվեցին ֆիզիկան ոչնչացման: Ըստ իր տնտեսական կարողության հողահարկ էր վճարում նաև հայ գյուղացին: Քրիստոնյա բնակչությունը Ենթարկվում էր ճնշումների և բռնի տեղահանման և կրոնափոխման: Շուտով խալիֆայությունից զանգվածաբար արաբներ սկսեցին վերաբնակեցնել հայկական տարածքներում ինչը հանգեցնում էր ժողովրդագրական կազմի փոփոխության: Բնականաբար այս ամենը դժգոհության տեղիք էր տալիս: Արաբական տիրապետության տարիները ծանր հարված հասցրին Շայաստանի տնտեսությանը, սոցիալական կյանքին, մշակույթին: Նախարարները զրկվեցին ժառանգական իրավունքից երկիրը լցվեց արաբներով: Այս ամենի հետևանքը եղավ 703 թվականի ապստամբությունը, որի ղեկավարն էր հայոց սպարապետ Սմբատ Բագրատունին: Ճակատամարտը արաբների հետ տեղի ունեցավ Մասիս լեռան ստորոտում գտնվող Վարդանակերտ գյուղի մոտ: Շայկական 2000-անոց զորախումբը հումկու հարված հասցրեց արաբական 5000-անոց զորաբանակին ինչը մեծ ոգևորություն առաջ բերեց հայկական շրջանակներում: Շայկական զորքեր նույնական հաղթանակներ տոնեցին Ռշտունիքում, Արծրունի և Կամսարական տների ղեկավորությամբ: Արաբները վախենալով հետևանքներից պատժիչ ջոկատները բերեցին և ճնշեցին ապստամբությունը: Նրանք Վարդանակերտի պատմության վրեժը լուծեցին 705թ. երբ

խաբեությամբ իրենց մոտ կանչեցին հայ նախարարներից և զորականերից մոտ 800 մարդ: Եցվեցին Նախիջևանի եկեղեցում և ողջ-ողջ այրեցին: Սակայն այս հրեշավոր ռճիրը ևս չկոտրեց հայի ոգին և ազատություն ստանալու կամքը: Շարկ է նշելոր 8-րդ դարի 40 ականներին խալիֆայության ներսում տեղի էին ունենում ներքին կոհվներ Օմայան և Ղբասյան տոհմերի միջև, որը ավարտվեց Ղբասյաների հաղթանակով: Ղրաբների դեմ առաջին ելույթներից մոտ 40 տարի հետո 748-750թթ. կրկին բռնկվեց ապստամբություն, որը դարձյալ գլխավորում էին հայ նախարարական նշանավոր տները՝ Մամիկոնյաները և Բագրատունիները: Սակայն արաբների դեմ մղվող պայքարում ունենալով տարբեր մոտեցումներ նրանք պառակտվեցին և ի վերջո անհաջողության մատնվեցին: 762թ. ապստամբական ելույթներ տեղի ունեցան նաև Վասպուրականում: 774-775թթ տեղի ունեցավ խալիֆայության դեմ ուղղված ամենամեծ ապստամբությունը, որի նախաձեռնողը Մամիկոնյան նախարարական տուն էր: Ապստամբությունը սկսեց այն բանից հետո, երբ Ղրտավարզդ Մամիկոնյանը մի ջոկատով հարձակվեց հարկահանների վրա և վերցրեց խալիֆայություն ուղարկվող ողջ հարկը: Դրանից հետո կազմվեցին աշխարհազորային գնդեր և ազատագրական պայքարը մեծ թափ ստացավ: Շարժման ղեկավար դարձավ Մուշեղ Մամիկոնյանը: Նրան հաջողվեց մի շարք հաղթանակներ տանել: Նրանից հետո ապստամբության ղեկավարներն են դառնում Սմբատ և Սահակ Բագրատունիները և Շամազասպ Արծրունին: Ապստամբները ազատագրելով երկորի զգալի մասը պաշարեցին ռազմական կետ հանդիսացող Կարինը: 775թ. գարնանը խալիֆը 30 հազարանոց բանակ ուղարկեց ապաստամբություն ճնշելու համար: Նույն թվականին նրանք պարտություն կրեցին: Որտեղ զոհվեց 3000 հայ: 774-775թթ ապստամբությունները հայ ժողովրդի ազատագրական պայքարի նշանավոր դրվագներից էին: Այս ապստամբությունը ոգևորեց հայ ժողովրդին, որը հետագայում կարողացավ վերականգնել իր պետականությունը: Շուտով պատմության թատերաբեմից վերանում է Մամիկոնյաները, Կամսարակները Ամատունիները, և նախարարական այլ հին տներ: Այդ շրջանում ամենակենսունակը Բագրատունիներն էին, որոնք վարելով ճկուն և զգուշավոր քաղաքականության կարողացան պահել ոչ միայն հայոց գլխավոր իշխանի պաշտոնը այլ նաև հետագայում վերականգնել հայոց պետականությունը: 8-9-րդ դարերում խալիֆայությունը վարում էր հայ իշխանական տները թուլացնելու քաղաքականություն: Խալիֆը համոզվել էր, որ միայն ուժերը օրատելու միջոցով կարող է հասնել հաջողության և իր նպատակին հասնելու համար նա չէր խնայում ոչ մի ջանք և միջոց: Նախարարական տները վերացնելու գորգընթաց նա սկսեց ստեղծել իր համար հենարան և այդ նպատակով հայկական տարածքները վերաբնակակեցնել արաբներով: Այդ ճանապարհով հայկական հողերի վրա ծևավորվեցին էմիրություններ: Այդ շրջանում որոշ նախարարական տներ ոչ միան պահպանվեցին այլ նաև հզորացան շնորհիվ իրենց շրջահայացությամբ և խոհիմության շնորհիվ: Այդպիսին էին Արծրունիները, Սյուները, Բագրատունիները և Արցախի իշխանները: Նրանց ձեռքն անցավ ոչ միայն Մամիկոնյանների ու Կամսարակների կալվածքները այլ հայոց իշխանի և սպարապետի պաշտոնները:

Այդ շրջանում Բագրատունների իշխանությունը ճանաչեցին ոչ միայն իշխանները այլ նաև հայերը և որոշ առումով հայերը սկսեցին ինքնուրույն կյանքով ապրել: 9-րդ դարի վերջին

արաբները զգալիորեն թուլացան, որի գլխավոր պատճառներից էր կենտրոնախույս ուժերի աշխույժացումը: Հարկ է նշել որ այդ գործում մեծ դեր ունեցավ նաև 808-809 թթ. ծագած և պատմությանը հայտնի Խուրամյա շարժումը, որը շատ հաճախ շարժման ղեկավար Բաբեկի անունով կոչվում էր **Բաբեկյան շարժում**: Այն ուներ աղանդավորական սոցիալ-ազատագրական ինչպես նաև ավազակային բնույթ: Միայն Սյունիքում և Գավառում նա կոտորեց 15 հազար մարդու: Շարժումը ընդգրկեց նաև Ատրպատականը, Հայաստանի արևելյան շրջանները և տևեց 30 տարի: Այն ճնշվեց

837թ. Բաբեկը ձերբակալվեց, տարվեց Բաղրատ և քառահատվեց: Դրա հետևանաքով արագացվեց խալիֆայության քաղաքական մասնատումը և այդ նպաստավոր պայմաններից օգտվեցին հայերը: 9-րդ դարերի կեսերին խալիֆատի մասնատմամբ արաբների տիրապետություն թուլացավ նաև Հայաստանում: Իսկ երբ արաբները Մուտաֆաք խալիֆի որոք փորձեցին Հայաստանում ամրապնդել իրեց իշխանությունը: 850-855 թթ. նրանց դեմ նոր ապստամբություն բռնկվեց և ընդգրկեց գրեթե ողջ աշխարհը, իսկ ապստամբությունը ճնշելու համար 851թ. խալիֆը Հայաստան ուղարկեց Յուսուֆին, որը գալով Հայաստան սկսեց անխնա կոտորել ավերել և կողոպտել երկիրը գերիներ և պատանդներ վերցնել ինչ բնակապար դժգոհության առիթ տվեց: Սասունի քաջարի լեռնականները խութեցի Շովնանի գլխավորությամբ պայքարի դուրս եկան: Լպստամբները անսպասելի հարձակում գործեցին Մուշ քաղաքում ծմեռող արաբական բանակի վրա և գլխովի ջախջախեցին նրանց սպանելով Յուսուֆին, ով փրկվելու համար թաքնվել էր եկեղեցու գմբեթի տակ: Այս պատմական իրադարձությունը իր դերն է գտել հայկական ժողովրդական էպոսում: Ոգևշնշված ուտեցիների և սասունցիների գործունեություններից ժողովուրդը ամենուրեք երկրից վտարում էր արաբներին: Զայրացած խալիֆը 852 թ.-ի գարնանը ապստամբների դեմ ուղարկեց Բուղա անունով մի գորականի ով արյունահեղություն արեց, սակայն նրան չհաջողվեց կոտրել հայերի դիմադրությունը Վրցախում և Վասպուրականում նա պարտություն կրեց: Վրաբների ձեռնարկած արշավանքները ի վերջո ձախողվեցին: 855թ. հայոց իշխան նշանակվեց Աշոտ Մսակերի թոռ՝ Աշոտ Բագրատունին: Իսկ 850-855թթ. ապստամբության շնորհիվ Հայաստանը կրկին վերականգնեց իր անկախությունը և հող նախապատրաստեց լիակատար անկախության և պետականության վերականգման համար, որը իրականացավ 885 թ. Երբ երկրում հաստատվեց Բագրատունիների թագավորությունը: